

הרב חיים שולביץ רמת שלמה ירושלים

אוצר החכמה

מצוות התלויות בפת למנועים מאכילת דגן

אוצר החכמה

בחיוב לחם משנה, ולא בגודל הפרוסה שהוא מדיני דרך ארץ¹. ואדרבא, כל שהוא מרבה בחתיכה הוי עין יפה, ולמה תחשב רעבתנותא. ולכן ביאר שכיון שאמרו שרב כהנא בצע על אחת משתים, הובא שרבי זירא בצע על כל הככרות, וזה מחזי כרעבתנותא. והגר"א (שם סק"ב) כתב שהמהרש"ל והשל"ה נהגו לחתוך שניהם כפירוש הרשב"א, וממנהג הגר"א משמע שאפילו יותר משתים יחתוך את כולם, שכן הובא במעשה רב, שפעם אחת היו לפניו הרבה חלות, וחתך את כולם כהרשב"א.

ולדבריו נמצא שרבי זירא נחלק על רב כהנא, ודבריו חוזרים על דברי רבי אבא, והוסיף עליו, שלא די שיבצע לחם משנה, אלא כל לחם שלפניו, ולכאור' כוונתו שרבי אבא ורבי זירא סברו שחיוב לח"מ הוא בבציעה, ורב כהנא נקט שהוא רק בברכה, ויש לדקדק כן מהמשך דברי הרשב"א שהוכיח כביאורו, ממה שרב אשי אמר אחר כך שרב כהנא הוה שקיל תרתי ובצע חדא, ופירש רב האי גאון שאם מברך על שתיים ובצע אחת, כרב כהנא, שפיר דמי, ואם בצע להו לתרווייהו אפילו לכולה שירותיה כרבי זירא שפיר דמי. הרי שנקט שדברי רב כהנא נאמרו רק אחר דברי רבי זירא, והיינו שרבי זירא בא להוסיף על רבי אבא שנקט שהחיוב בבציעה, וביאר רבי זירא את אופן הבציעה, ורק אח"כ הובאה דעת רב כהנא החולק בעצם החיוב דלחם משנה, וסובר שהוא מדיני הברכה.

בירור פסק המשנה ברורה

ברם, לביאור זה יקשה איך פסקו הגר"א ומ"ב לנהוג כרב זירא, והלא כיון שהשו"ע פסק

הנה בעת האחרונה רבו הנמנעים מאכילת פת, ורבים מהם סיבתם רפואית, כי נמצאו רגישים לחומר הגלוטן, הנמצא בכל חמשת מיני דגן, וכמה דרגות לרגישות זו הנובעים ממחלת ה'צליאק' שיש בה תופעות שונות, והיא חולפת על ידי הרחקה מאכילת גלוטן ותעורבותו. ומתוך כך עולה שאלת רבים, איך יקיימו את כל המצוות התלויות באכילת פת, ונבא לברר אחת אחת, מן הקל אל החמור, ואלו הם: א. לחם משנה ב. סעודות שבת ויו"ט ג. אכילת מצה.

אוצר החכמה

פוגית חגמ' ופסק החלכה בלחם משנה

בברכות לט: ושבת קיז: אמר רבי אבא בשבת חייב אדם לבצוע על שתי ככרות מ"ט לחם משנה כתיב, אמר רב אשי חזינא ליה לרב כהנא דנקיט תרתי ובצע חדא, אמר 'לקטור' כתיב, רבי זירא הוה בצע אכולא שירותא, אמר ליה רבינא לרב אשי והא קא מתחזי כרעבתנותא, א"ל כיון דכל יומא לא קעביד הכי והאידנא קא עביד לא מתחזי כרעבתנותא. ובשו"ע (ועד א) פסק שבוצע על שתי ככרות, שאוחז שתיהן בידו ובוצע התחתונה, וביאר המ"ב (סק"ד) דהיינו משום שלא נאמר לחם משנה אלא בלקיטה, ונמצא לכאור' שהלכה כרב כהנא, ושלא כרבי אבא שאמר לבצוע על שתי ככרות.

ביאורי רש"י והרשב"א במחלוקת האמוראים

והנה הראשונים נחלקו בביאור דברי רבי זירא, דעת רש"י שרבי זירא היה בוצע פרוסה גדולה מפני כבוד שבת, והרשב"א (שבת שם) הקשה שהרי אין זה מענין שמועתנו העוסקת

1. והבין מדברי רש"י שרבי זירא נחלק על ר"א בדיני ד"א, וכן נקט הרמב"ם, שבהל' שבת (ל ט) כתב סתם שבוצע על שתי ככרות, ורק בדיני ד"א שבסעודה (הל' ברכות ז ד) הוסיף שינוטל שתיהן בידו ובוצע אחת מהם.

מכוס זו (תוס' פסחים ק: ד"ה ידי), אך מצד ברכת המוציא היא ברכת הנהנין⁴, ועצם הברכה אין צורך שתאמר על שני לחם דוקא, וא"כ אין יוצאים השומעים בחיוב לחם משנה, והלא אחיזת או בציעת הבוצע היא כמצוה שבגופו, שלא שייך בה שליחות.

לחם משנה כנגד המן

עוד יש להעיר, בעצם עניינו של לחם משנה שנקבע כנגד המן, שלכאור' לא קרב זה אל זה, שהרי המן לא ניתן שני לחם לשבת, אלא אחד לשבת ואחד ליום שישי, נמצא שלא היתה בו כפלות, אלא קדימת לחם אחד בלבד, ואמנם יש לתמוה מיניה וביה, למה לא ירד אחד בבוקר יום שישי ואחד לקראת שבת, והלא סוף סוף בשבת לא נותר בידם אלא לחם אחד. ובהכרח, התועלת בכפלות המן היא בעצם הגעתו בריבוי, והרי הוא כלידת תאומים, שאף שיתכן שיבואו בזא"ז ונמצא שביאתם יחד היא רק קדימה, מ"מ יש שמחה בעצם ההגעה בריבוי.

חיוב לחם משנה בקביעת הסעודה ולא באכילתו
נמצא שגם מצות לחם משנה, אינה באכילת הלחם בכפלות, אלא בהכנתו בכפלות, וא"כ החיוב הוא רק להכין ולקבוע הסעודה בדרך כפל, כי השבת מעשיה כפולים⁵, ובזה כולי עלמא מודו, ולא נחלקו אלא באופן קיומו,

כרב כהנא שהחייב רק בברכה, מהיכי תיתי לנהוג גם כדברי רבי אבא וזירא שחלקן ונקטו שהחייב הוא בבציעה, ועוד קשה, שהמ"ב הוסיף שאם מקפיד על ההוצאה יקח לכל סעודה אחת גדולה ואחת קטנה, ומשמע שיש לחתוך את כל החלות אף אלו שאינו חפץ לאכלם, ולכן צריך להביא אחת קטנה, ולכאור' הוא שלא כדברי הרשב"א (ברכות שם) שכתב שיבצע על כל הככרות המונחות לפניו 'לאכול'.

עוד הקשו על מה שהביא הרשב"א בשם רה"ג טעון ביאור, כי הכלל דעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד שייך רק כשיש בדברי כל צד חומרא וקולא, אך כאן הלא לרב כהנא די לברך על לחם משנה, ורבי זירא החמיר שצריך גם לבצוע על שתי הככרות, וא"כ ראוי לעשות רק כרבי זירא שכולל גם את דברי רבי כהנא, ולא להיפך².

איך בציעת הבצוע מתייחסת למסובים

וכדי ליישב כל הנ"ל, יש להקדים ולדון כיצד יוצאים המסובים בלחם משנה של הבצוע, ויש שכתבו שהוא ככוס של קידוש, שבעה"ב מברך ומוציא וכולם שותים ממנו³, אך לכאור' אין לדמותם, כי ברכת הקידוש היא ברכת המצוות שנתקנה על הכוס, ולכן לכתחילה השומעים יוצאים בה, ומתייחסת אליהם הברכה שנעשתה כראוי על הכוס, ולכן שותים כולם

2. והשיב הרב שמואל עדס, שלפי רב כהנא צריך לבצוע רק אחד ולא שנים, ונמצא שרבי זירא שבצע שניהם מיקל בזה, ואמנם מדברי הרשב"א כאן משמע לכאור' שדברי ר"ז הם חומרא, אולם בשו"ת הרשב"א (ח"ז תקל) כתב שהטוב והנכון לעשות כרב הונא דנקיט תרתי ובצע כחדא, וזכר למן שהאחד ניתן לכו ביום והשני נתקיים למחר ולא הבאיש, ולפ"ז יתכן שרב כהנא סבר שמפני טעם זה ראוי שלא לבצוע אלא אחד ולא יותר. 3. ראה תוס' בפסחים (קו. ד"ה הוה) ורא"ש שם (סי טז) שאם אינו אוכל משל הבצוע, צריך שיהיו לפניו שתי ככרות, ובקרבן נתנאל (שם אות ה) נקט דהיינו כקידוש וצריך לכוון להוציאם והם יכוונו לצאת. 4. כך הוא פשוט, אך הלבוש (רעג) נקט שהיא ברכת המצוות, ולדבריו לק"מ. 5. הרמ"א (רפו ב) הביא שהמרדכי כתב שנהגו העולם שכל ימי השבוע מתעוררים בבקר לבית הכנסת להתפלל או ללמוד, ובשבת ישנים יותר בשחרית, כי בכל ימי השבוע נאמר בתמיד של שחר 'בבקר בבקר' ובתמיד של שבת נאמר 'ביום השבת', ולשון זה משמע איחור כדמשמע ביומא, ונשאל הרדב"ז (ח"ב תריד) שהרי 'וביום השבת' נאמר בקרבן מוסף, ואילו תמיד של שחר של שבת חובתו כחובת התמיד [וראה מש"כ בזה הב"ח סי' רפא ומג"א שם סק"ב]. אכן יש לומר עפ"ד האור החיים שמוסף השבת עניינו הוא לכפול את התמיד, שהתמיד הוא ב' כבשים, ובשבת שמעשיה כפולין יביאו עוד ב' כבשים [ראה ב"י סי' רסג בשם תנחומא 'כל מילי דשבת כפול, שני כבשים, מזמור שיר ליום השבת [מזמור ושיר], לחם משנה, זכור ושמור', וזה שורש המנהג להדליק שני נרות], וכיון שמוסף שבת בכלל התמיד, לכן לומדים ממנו גם לענין זמן תפילת שחרית בשבת, וראה בפיה"מ להרמב"ם (הקדמת סדר קדשים), שבשבת מוסיף

• מוריה, שנה שלושים וארבע, גליון א-ג (שצו-שצט), ניסן תשע"ה

הסעודה נקבעת על לח"מ, עד שיבצעם בסעודה, ויתכן שאף לדעתו אין צורך לאכול משניהם⁹, אלא שצריך לבצוע את שתי הככרות בתחילת הסעודה, כדי שתהיה הסעודה נקבעת על לחם משנה.

ונמצא שיש גם קולא בדעת רבי זירא, כי רק לרב אבא ורב כהנא שדין לחם משנה הוא בברכת המוציא, צריכים כולם לצאת יד"ח ברכה מהבצוע, ועל כך אמר רב כהנא שהבצוע צריך להחזיק את הלחם בידיו בעת הברכה¹⁰, אך לרבי זירא שחיובו הוא לקבוע את הלחם משנה בסעודה, אין צורך שיצאו מהבצוע, ואף הוא אינו צריך להחזיק את הלחם בשעת הברכה, אלא די במעשה הבציעה על שניהם כדי לקבוע את הסעודה בלחם משנה, ולכן כתב רה"ג דעביד כרבי זירא עביד ודעביד כרב כהנא עביד.

מעתה, יתכן שאף לדעת הרשב"א לא נחלקו האמוראים בעצם החיוב דלח"מ, שלכו"ע הוא מדיני קביעת הסעודה, אלא שרב אבא ורב כהנא נקטו שנקבע בברכה, ורב כהנא

שרבי אבא נקט שאופן הקיום הוא בבציעה על לחם משנה, וכמו שאמרו במכילתא שהוא לחם כפול, ובו נאמר והכינו את אשר יביאו. ודי שקביעת הסעודה נעשית על לחם כפול, ולכן אין חיוב אכילה משני הלחם, אלא רק לאכול בסעודה שנקבעה בשני לחם, והאכילה אחת היא לבצוע ולמסובין בסעודה⁶. ולכן כתב רש"י בדעת רבי אבא, שהחיוב לבצוע ברכת המוציא, דהיינו שאז נקבעת הסעודה ולכן צריך שיהיה משנה בעת הברכה⁷.

יישוב דברי רש"י והרשב"א

מעתה יש לומר שכוונת רש"י לומר, שלא נחלקו האמוראים בחיוב לחם משנה, אלא לכו"ע הוא דין בקביעת הסעודה, ורבי אבא ורב כהנא סברו שנקבעת בברכת המוציא⁸, אלא שרב כהנא הוסיף וביאר שאף שבצע רק לחם אחד נחשבת ברכה על בציעת שניהם, כשם שברכה על שחיטה אחת חלה על הרבה שחיטות (יו"ד יט), ולכן אין צורך לבצוע שניהם, ובזה חלק ר"ז על ר"א ור"כ, ונקט שאין

שני כבשים, והן עולות אחר תמיד של שחר וקודם תמיד של ביה"ב, נמצא שמקריבין כל יום שבת ד' עולות, והשנים המוספין הן הנקראים מוסף, הרי להדיא שיש עליהם שם תמיד, והוא כפול ככל ענייני שבת. 6. ומפי השמועה ידוע שהגר"ח היה נותן פרוסה לבחורים שאחרו לבא על שולחנו בסעודה שלישית, ולא הצריכם לחם משנה, ולהנ"ל א"ש הנהגתו. 7. וכן מבואר מדבריו בסמוך (ד"ה שרו) שאופן קביעת הסעודה ללחם משנה הוא בברכת המוציא, כי היא התחלת אכילה. ובזה נדחית טענת רבים שהרי דעת הט"ז (תרע"ב) שחיוב לח"מ הוא מדאורייתא, וכן הביא הפמ"ג (רצ"א משבצ"ז ר בשם הלבוש), ואם כן א"א לומר שחיוב לח"מ הוא דין בברכת המוציא, שהרי ברכת הנהנין היא מדרבנן כמבואר בברכות (לה.), ולהנ"ל באמת מעיקר הדין לא היה החיוב שיהיה לחם משנה בשעת ברכה, אלא שאחר שתקנו ברכה שוב היא הקובעת תחילת סעודה, אך יתכן שתהיה לו קביעות בלי ברכה. 8. וכבר התבאר שאין הכוונה שחיוב הלחם תלוי בברכה, אלא שאז היא תחילת הסעודה, וכן עולה מדין מי שהתחיל לאכול וקידש היום, שפורס מפה ומקדש וממשיך סעודתו, ופסק השו"ע (רע"א) שאינו מברך ברכת המוציא, ואילו לדעת רבי אבא חיוב לחם משנה הוא רק בשעת ברכה, הרי כיון שאין כאן ברכה לא יצא בלח"מ זה, אך להנ"ל יוצא. וכן עולה ממש"כ המשנ"ב (רע"ג כג) במי שברך המוציא ובצע, ונזכר שלא קידש, שמקדש על הפת אע"פ שיש לו יין, אבל צריך להביא לפניו עוד לחם משנה. 9. בפמ"ג (סי' רעד משבצ"ז ב) צידד להתיר פת עכו"ם ללחם משנה אף למי שמקפיד לא לאכול, כיון שהוא רק זכר למן, ובמחצה"ש (שכה יא) דן לענין חלה מוקצה, ובזכרו תורת משה (סי' ט בקהלת יו"ט) דן כך לגבי חלה שאינה שלו, ולכאור' לרבי זירא שצריך לבצוע על שניהם לא יצא עד שיהיו ראויים לאכול, אך יתכן שגם לדעתו אין הקיום בשניהם, אלא די באחד שיהיה בו תורת לחם, ועל ידו יהיה השני 'לחם משנה', וראה עמק ברכה (עמ' לה) שאין דין שיהא למלך שני ס"ת שלו, אלא די שספרו יהא 'משנה' לס"ת שהניחו לו אבותיו, וכן נקטו התו"א (יו"ד קכ"א יז) וצפנת פענח (איסור"ב ב א) לגבי ראייה ראשונה של זב, שאינה מצטרפת להחשב ראייה לטומאה, אך עושה את הבאה אחריה לראיה שניה, וכן רבים. 10. ואין זה מדין לחם משנה, אלא מדין קביעת הסעודה בעת הברכה, וכמו שפסק השו"ע (רו ד) שכל דבר שמברך עליו לאכלו צריך לאוחזו בימינו כשהוא מברך, ולענין

♦ מוריה, שנה שלושים וארבע, גליון א-ג (שצז-שצט), ניסן תשע"ה

וכל דבר שסועד לחמו היא, כשאנו יכול לסעוד בפת, ובאגרות משה (אור"ח ח"ד סי' מ אות כה) כתב שתלמיד טועה כתב זאת בשם היעב"ץ, כי אף שכל מאכל נחשב סעודה לענין שאסור לאכלו בלא קידוש, אך לא מצינו שאפשר לקדש על כל מאכל, ואף אם אינו יכול לאכול פת אינו מקיים קדוש במקום סעודה בפירות.

אכן בספר דרך שיחה (פר' בשלח) הובא בשם הגר"ח קנייבסקי ^{אוצר החכמה} שגם החזו"א הורה כהיעב"ץ, ואמר שאדם שמאכלו פירות הרי הם הפת שלו¹², וא"כ לחולי צליאק אין צורך בסעודת פת בש"ק, אלא די בסעודה דילהו, אף שאצלנו אינה נחשבת סעודה, והגר"ח הוכיח כן, שהרי מקור חיוב ג' סעודות שבת נלמד ממה שנאמר במן ג"פ 'היום', ומוכח שנחשב להם כאכילת פת, אף שאנו לחם, שהרי מצינו (יומא עה.) מ"ד שהיה במן טעמו וממשו של כל טעם שחפצו בו, ולדעתו נהפך המן לתכונתו של אותו מין, ואם כווננו לטעם פרי שוב לא היה בו תכונת לחם, שהרי נאמר (במדבר א ה) 'זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם את הקשואים ואת האבטיחים', ואמרו ביומא שם שאלו לא היו בטעמי המן, כיון שמזיקים למניקות, הרי שמחשבתם קבעה גם את תכונת הדבר¹³, ומכל מקום נחשבה כסעודת שבת בכל אופני אכילתם, וה"ה לחולי צליאק, שיוצאים יד"ח סעודת שבת בסעודה דילהו.

חלוק גדר פת ללחם ול'סעודה'

ולכאורה תמוה, שהרי מקרא מלא הוא 'הוא הלחם אשר נתן ה' לכם לאכלה' (שמות טו טו), ואמרו (ברכות מח:) שמשו רבינו תיקן

מבאר את אופן קיומו, שהוא בברכה על אחד מהם¹¹, ואף רבי זירא שנחלק עם שניהם, לא נחלק אלא באופן קיומו, ונקט שאין הסעודה נקבעת על לחם משנה, עד שיבצעם בסעודה, וא"כ יתכן להדר ולהוסיף ולקיימו גם כרבי זירא, בבציעת כל הככרות.

ומה שכתב הרשב"א בברכות שיבצע על כל הככרות המונחות לפניו 'לאכול', היינו בביאור שיטת רבי זירא, שהבציעה היא קביעות לחם משנה בסעודה, אך כיון שלהלכה כבר בברכה נקבע לחם משנה בסעודה, נקט המ"ב ^{אוצר החכמה} שאם מוסיף לקיים לח"מ בבציעה, יחתוך כל הככרות שברך עליהם, אף שאנו חפץ לאכלם, ולכן הציע להביא אחת קטנה לבציעה.

חולי צליאק פטורים מאכילת לחם משנה

למבואר עד כה, שאין חיוב אכילה משני הלחם, אלא רק לאכול בסעודה שנקבעה בשני לחם, נמצא שגם מי שאינו יכול לאכול דגן, כגון הלוקה בצליאק והוא רגיש לגלוטן הנמצא במיני דגן, יוצא באכילת הסעודה ידי חובתו בלחם משנה ככל המסובין. ועדיין יש לדון, שלכאורה צריכים פת לעצם קיום הסעודה, וגם לצאת יד"ח קידוש במקום סעודה, ולכל הפחות יתחייבו בשתיית רביעית יין הנחשבת כסעודה (רעג ה.).

פטור חולי צליאק מאכילת פת בשבת

והנה רש"י (פסחים קיד. ד"ה שהיין) כתב שמי שאין לו יין ולא פת אינו מקדש כלל, אך בהגהות יעבץ שם כתב שיכול לקדש על שאר מאכלים, כי הסעודה קרויה 'לחם' בכל מקום,

ברכה מבואר במ"ב שיוצא גם אם לא אחז. 11. וכן מדוקדק בלשון הרמב"ם (ברכות ז ד) והשו"ע, ש'חייב לבצוע שתי ככרות, נוטל שתיהן ובוצע אחת, שפתחו בלשון רבי אבא וסיימו בלשון רב כהנא, ואילו רבי אבא מחייב לח"מ מדיני הברכה ורב כהנא חולק עליו, איך פסקו כדבריהם, ובהכרח שלא נחלקו. 12. ועתה הובאה עדות מהגרא"ל שטיינמן שליט"א (כאיל תערוג פר' יתרו ע"ה), שכן הורה החזו"א להגר"מ סולובייצ'יק זצ"ל שנמנע מאכילת פת, ואמר לו שיוצא בסעודת שבת ע"י פירות וירקות, כי זו היא סעודתך. 13. ושאלני הנער מתתיהו סולובייצ'יק מנין להגר"ח שההיזק היה תלוי בתכונת המין ולא בטעמו גרידא. אכן לכאור' יותר יש לתמוה שהרי כיון שטעמי המן היו תלויים במחשבת האדם, יכולות המניקות שלא לחשוב בטעם המזיק. וכבר השיב על כך השל"ה (במדבר תו"א יט) שהיה במן כח היולי הכולל כל הטעמים, ויצא מכח אל הפועל במחשבה, ואף אם לא חשבו על דבר מסוים הרי שרשו היה כלול בו, ולכן לא היו בו קשואים ואבטיחים כלל, ופשוט שהזק זה

מוריה. שנה שלושים וארבע. גליון א—ג (שצז—שצט). ניסן תשע"ה ♦

לישראל ברהמ"ז על המן, וממנו למדו לברך כן בכל אכילת פת, הרי שלא נתקנה ברהמ"ז אלא משום דמתקרי 'לחם', והוא מיזן וסעיד, אולם אם נהפך לפרי, הרי לא יברכו עליו. ומצאתי שהגר"ח עמד על כך בטעמא דקרא (פר' בשלח), וצייד שאמנם חיוב בהמ"ז הוא רק כאשר התכוונו ללחם, אך אם התכוונו לפירות לא ברכו בהמ"ז כי לא שבעו¹⁴. הרי שנקט שחילוק זה אינו סותר את דאיתו לגדרי סעודה, כי אף אם לגבי בהמ"ז צריך 'לחם' דמיזן וסעיד, מ"מ לגבי 'סעודה', אין צורך ב'לחם' דוקא, ורק לדין נקבע שם סעודה על פת שנקראת לחם, כי כך היא דרכנו לקבוע סעודה בפת, אך חולי צליאק הם כאוכלי המן, וכשם שבמדבר קבעו סעודה על כל הבא מחומר המן, ודין ה'סעודה' לא היה תלוי באופן שנחשב המן כ'לחם' לבהמ"ז, אלא כל מאכלי המן נחשבו להם כסעודת פת¹⁵, כך הם קובעים סעודה על הבא ממרמולייט [חומר הגלם ללא גלוטן], שהוא בסיס הכולל לכל מאכלי אנשים אלו, אף דאינו זיין ואינו סעיד¹⁶.

ומקור לדבריו מדברי המרדכי (שבת שצו) שכתב בשם ר' אליעזר ממיץ שסעודה שלישית חייב לעשותה על פת, כיון דבעינן דבר שחייב

עליו ברכת המזון, ובשו"ת הרמ"א (סי' ל"ח סק"ג) הקשה למה הוצרך לטעם זה, והרי מינייה וביה הוא מוכח ממקור חיוב ג' סעודות שהוא בירידת המן, והמן נקרא 'לחם', הרי שא"א לקיימם במיני תרגימא. ותירץ הרמ"א שהמן לא היה דוקא בצורת פת, כאמור והמן כזרע גד וגר' שטו העם ולקטו וטחנו ברחיים, והיה משתנה לטעמים שונים כרצונם, לכן הוצרך לומר דבעינן דבר שמברכין עליו ברכת המזון שהוא פת עצמו, ולא מיני תרגימא, אך חזר והקשה, א"כ מניין ש'לחם' המחייב ברהמ"ז הוא דוקא מה' מינים [ותירץ שהוא נלמד מלשון 'ושבעת' שאין שביעה אלא מלחם העשוי מה' מינים], ולהנ"ל, יש ליישב את דעת הרא"מ כמין חומר, כי אדרבא מהמן מוכח להיפך, שלגבי 'סעודה', אין צורך ב'לחם' דוקא, אלא די בכל הנחשב כפתו של אותו אדם באותו זמן, ולכן נקט הרא"מ חידושו מסברא, שהסעודה טעונה דוקא פת, אך אין לה מקור מקרא.

אכילת מצה העשויה ממיני דגן ללא גלוטן בפסחים (לה). אמרו שאין יוצאין יד"ח מצה אלא בחמשת המינים, כי רק הם באים לידי

הערות

שייך רק בשרשי התכונות ולא בטעם קל שאין בו ממש. 14. וכתב שם ליישב בזה את תמיהת החזו"א (או"ח סי' כח) שהרי המזון נתעכל במעיהם מיד, ולא היה להם שום שובע, ואיך התחייבו בבהמ"ז, וכתב שאם חפצו בלחם, הרי חל בו תכונת מיני דגן, ולא התעכל במעיהם מיד. ולכאור' תמוה שא"כ חלו בו שאר תכונות לחם ונמצא שאין מקום לתלונותם שאוכל ואינו מוציא וכו', ולמה הוצרכו ביומא שם לאוקמי 'ויתד תהיה לך על אזניך' בדברים שתגרי אומות העולם מוכרין להם. אמנם חידוש זה נצרך רק אם חיוב בהמ"ז תלוי במיני דין ובשביעה דידן, וכל הרגשת שובע היא רק במילוי כרס (כדברי רש"י סוכה מט: ד"ה מגרוניה), ברם על המן הרי נאמר (שמות טז יב) 'ובבוקר תשבעו לחם', וביאר רמב"ן ע"פ דברי ר"ע (יומא עה:): ש'לחם' אבירים אכל איש היינו לחם של מלאכים, והיינו שהמן היה אוכל רוחני, וא"כ אין כוונת הכתוב לשובע גשמי, אלא שמחמתו לא הוצרכו לאכול. ומעתה י"ל שגם מה שאמרו שטעם אבטיחים ובצלים במן היה קשה למעוברות ומיניקות, הוא רק לרעת רבי ישמעאל שלא היה מזון שמלאכים אוכלים, כי לשיטתו היתה להם שביעה גשמית. 15. ומכבר הימים שאלתי את הגר"ח שליט"א אם אפשר להביא לחם לביכורים, והשיב שא"א, והראתיו מקרא מפורש 'ואיש בא מבעל שלישו ויבא לאיש האלהים לחם בכורים עשרים לחם', ובכתובות (קה). משמע שהכוונה להבאת בכורים, והשיב, שרש"י (בראשית לא נד) כתב עה"פ 'ויקרא לאחיו לאכול לחם', שכל דבר מאכל קרוי לחם כמו (דניאל ה) עבד לחם רב, הרי שלחם אינו פת בדוקא, אלא כל שקובעים עליו סעודה, וכולל אף פירות. 16. וראה מג"א (רעג יא) שלדעת השו"ע שדי בשתיית רביעית יין להחשב כקידוש במקום סעודה, כל שכן שיוצא בפת הבאה בכסנין, וכתב הפמ"ג שכל שכן שיוצא בתמרים, שלדעת המג"א (רח כה) הם מיזן וסעיד [וכבר העירו שט"ס היא במג"א לגבי תמרים, שלא מצינו כן בגמ']. ובבנין עולם (או"ח ח) הקשה, איך למדו לשאר מינים,

♦ מוריה, שנה שלוש וארבע, גליון א—ג (שצז—שצט). ניסו תשע"ה

ויש להוכיח כן, שהרי מדברי הריטב"א עולה שאף אם נהפכה תכונת המן למינים אלו, והוא מיון וסעיד, מ"מ לדינא אינו נחשב מינים אלו ממש, וכן הסיק הנודע ביהודה (אור"ח מהדו"ק סי' לח) שאין חיוב חלה על מן, כי אינו מחמשת המינים. ולכאור' יקשה ממה שתיקן משה רבינו לישראל בהמ"ז על המן, ומוכח שנחשב לחם משום שסעיד, אף שאינו מין דגן. ובהכרח צריך לומר כנ"ל, שלדעת הריטב"א המן נהפך להיות ממש כתכונת חטה, וכמבואר שלכן לא נעשו בו מינים המזיקים לעוברות ומיניקות, ובכך די לחייב בהמ"ז, כי לענין בהמ"ז אי"צ בחמשת המינים ממש, אלא העיקר ב'לחם' שיש בו קביעות סעודה, ולכך די שתכונתו כפת הבאה מחמשת מיני דגן, אך לענין קיום מצוות כמצה ושתי הלחם אין די בתכונות המין, אלא צריך שיהיה מחמשת המינים שגדלו מהארץ ממש, כמו לגבי חיוב חלה.

נמצא, שאין צורך שתהיה המצה ממין שיכול לבא לידי חימוץ בפועל, אלא העיקר שהיא ממין חיטה ושעורה ממש, ולפיכך אף אם אין בה גלוטן, היא ראויה לקיים בה מצוות אכילת מצה.

אור"ח הריטב"א 1234567

חימוץ, והנה הריטב"א (קידושין לח.) כתב שאין יוצאין יד"ח אכילת מצה ע"י מן, משום שאינו מחמשת המינים, ויש להעיר, שהרי למ"ד שהיה במן טעמן וממשן לכאור' גם בא לידי חימוץ, וא"כ אף אם אינו מחמשת המינים, מ"מ יהא כשר למצה, ואמנם כבר דנו פוסקי זמננו לאידך, לגבי מצות שעושים לחולי צליאק, ממיני דגן מגידול מיוחד שאין בו גלוטן, אם יד"ח בהם, או שמא אינם באים לידי חימוץ, וא"כ י"ל שאף במן היה טעמו וממשו, היינו שהיה כמין דגן, אך כיון שיש דגן ללא גלוטן, הרי שיתכן שכן היה גם המן, ולפיכך לא בא לידי חימוץ, ונקט הריטב"א שמשום כך אין יוצאים בו יד"ח.

אכן טעם זה תלוי במחלוקת אחרונים, שדנו אם הכלל שכל שבא לידי חימוץ יוצאין בו ידי חובת מצה, משמעו שצריך שיבא לכלל חימוץ בפועל, או שמא עיקרו הוא שיהיה ממין הבא לידי חימוץ, ואינו סיבה להיות ראוי למצה, אלא רק סימן באיזה מין רצתה התורה¹⁷, וא"כ יש לומר לאידך, שגם למ"ד שטעמו במן טעמן וממשן, ובא לידי חימוץ בפועל, הרי כיון שלא גדל בקרקע, הרי אינו מין חיטה ושעורה ממש, והוא טעם הריטב"א שאין יוצאין בו יד"ח.

והרי הטעם שייך נחשב כסעודה הוא כי אמרו (ברכות לה:) שהוא סעיד, משא"כ שאר מינים, ברם בשלטי גבורים (פסחים קא.) הביא בשם ריא"ז שיוצא אפילו במיני מגדים [והיינו פירות], כי סעודת שבת חשובה, שהרי קובעת למעשר (שם קה.), הרי שדין 'סעודה' לגבי שבת, אינו תלוי בשם 'לחם', ואינו צריך שיהיה סעיד. ¹⁷ ראה בדברי יחזקאל (סי' א) שבנידון זה נחלקו הפוסקים לגבי מצה שנילושה במים עם מי פירות, שהמג"א (תעא סק"ה) נקט שהיא היא 'מצה עשירה' הפסולה למצה, כי אילו מצה עשירה היא הנילושה במי פירות בלבד ללא מים, הרי מי פירות אין מחמיצין, ובלא"ה אין יוצאין בה יד"ח מצה, כיון שאינה באה לידי חימוץ. אך בדגול מרבבה דחה דבריו, שאי"צ שהמצה תהא ראויה לבא לידי חימוץ בפועל, אלא שתהיה ממין שבא לידי חימוץ, והיינו מחמשת מיני דגן, ולפיכך כשלשה במי פירות שאינם מחמיצים יש לה שם מצה, ואם כן יש לומר שאף אם אין יוצאים במן יד"ח מצה, הרי מצה מדגן ללא גלוטן יוצאים בה בפסח, כי היא ממין הבא לידי חימוץ, ואף שעיקרוהו מחלק המחמץ, לא השתנה מינו.

מוריה, שנה שלושים וארבע, גליון א-ג (שצו-שצט), ניסן תשע"ה ♦